

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.24>

ПОЗИТИВНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ ЗА СТАТТЕЮ 2 ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ¹

Лисичина Н.В.,
магістриня,

*Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ORCID: 0009-0004-4929-7631

e-mail: lysychynanadia@gmail.com

Лисичина Н.В. Позитивні процесуальні зобов'язання держави за статтею 2 Європейської конвенції з прав людини під час збройного конфлікту.

Дослідження присвячене аналізу особливостей виконання позитивних процесуальних зобов'язань держави щодо захисту права на життя відповідно до ст. 2 Європейської конвенції з прав людини в умовах збройного конфлікту. Актуальність зумовлена необхідністю з'ясування меж адаптації міжнародно-правових стандартів захисту права на життя до надзвичайних обставин воєнного часу, коли традиційні механізми гарантування прав людини зазнають значних викликів та обмежень.

Методологія дослідження базується на аналізі судової практики Європейського суду з прав людини, компаративному аналізі підходів різних регіональних механізмів захисту прав людини, а також систематичному тлумаченні норм міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права.

У роботі розкрито концептуальні засади позитивних зобов'язань держави у сфері захисту права на життя, проаналізовано розмежування між негативними та позитивними зобов'язаннями, а також між матеріальними та процесуальними аспектами позитивних зобов'язань. Приділено увагу аналізу критеріїв «неможливого або непропорційного тягара» та принципу «належної старанності» як правових меж виконання позитивних зобов'язань.

Дослідження демонструє, що позитивні процесуальні зобов'язання держави не припиняють діяти навіть у воєнний час, хоча їх виконання може бути значно ускладнене об'єктивними обставинами. Суд застосовує гнучкий підхід до оцінки виконання цих зобов'язань, визнаючи обмеження, які створює збройний конфлікт, але водночас наполягаючи на необхідності докладати всіх розумно можливих зусиль для їх реалізації.

Ключовими принципами виконання процесуальних зобов'язань у збройному конфлікті визначено: ініціативність органів влади у проведенні розслідування без покладання відповідальності на родичів жертв, незалежність розслідування від осіб або органів, які можуть бути причетні до подій, ефективність розслідування з метою встановлення обставин та притягнення винних до відповідальності, використання всіх розумно доступних засобів та методів з урахуванням безпечних обмежень, забезпечення участі родичів жертв у розслідуванні та громадського контролю за його результатами.

Ключові слова: право на життя, позитивні зобов'язання, Європейська конвенція з прав людини, збройний конфлікт, процесуальні зобов'язання, ефективне розслідування, Європейський суд з прав людини.

¹ Науковий керівник: Гнатівський М.М., кандидат юридичних наук, доцент, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0000-0001-8024-3827>.

Lysychyna N.V. Positive procedural obligations of the state under Article 2 of the European Convention on Human Rights during armed conflict.

This research examines the particularities of fulfilling positive procedural obligations of the state regarding the protection of the right to life under Article 2 of the European Convention on Human Rights during armed conflict. The study's significance lies in the imperative to delineate the parameters for adapting international legal standards governing the protection of the right to life to the exceptional circumstances of wartime, where conventional human rights protection mechanisms encounter substantial challenges and constraints.

The research methodology employs analysis of European Court of Human Rights case law, comparative examination of approaches adopted by various regional human rights protection mechanisms, and systematic interpretation of international human rights law and international humanitarian law norms.

This work elucidates the conceptual foundations underlying positive state obligations in the sphere of right to life protection, analysing the distinction between negative and positive obligations, as well as between substantive and procedural dimensions of positive obligations. Particular attention is devoted to examining the «impossible or disproportionate burden» criterion and the «due diligence» principle as juridical limitations governing the discharge of positive obligations.

The research demonstrates that positive procedural obligations of the state do not cease to operate even during wartime, although their fulfilment may be significantly complicated by objective circumstances. The Court applies a contextual approach when assessing compliance with these obligations, acknowledging the constraints imposed by armed conflict whilst simultaneously maintaining that states must undertake all reasonably feasible efforts toward their implementation.

The cardinal principles governing the discharge of procedural obligations during armed conflict are identified as follows: authorities must exercise initiative in conducting investigations without imposing responsibility upon victims' relatives; investigations must maintain independence from individuals or entities potentially implicated in the relevant events; investigations must demonstrate effectiveness in establishing factual circumstances and securing accountability of perpetrators; all reasonably available means and methods must be employed whilst accounting for security constraints; and victims' relatives must be afforded meaningful participation in investigations alongside public scrutiny of their outcomes.

Key words: right to life, positive obligations, European Convention on Human Rights, armed conflict, procedural obligations, effective investigation, European Court of Human Rights.

Захист права на життя як основоположного права людини набуває особливої актуальності в умовах збройного конфлікту, коли традиційні механізми гарантування прав людини зазнають значних викликів. Ст. 2 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) встановлює не лише негативні зобов'язання держави щодо утримання від посягань на життя, але й позитивні зобов'язання з активного захисту цього права. В умовах воєнних дій виникає правова проблематика щодо меж і способів виконання державою своїх позитивних зобов'язань, особливо їх процесуального аспекту.

Постановка проблеми. Збройний конфлікт створює обставини, що об'єктивно ускладнюють або унеможливають повноцінне виконання державою своїх позитивних зобов'язань за ст. 2 ЄКПЛ. Водночас практика Європейського суду з прав людини (далі – Суд) демонструє, що ці зобов'язання не припиняються навіть у воєнний час. Особливо проблематичними є питання виконання процесуальних зобов'язань щодо ефективного розслідування порушень права на життя, коли події відбуваються на окупованій території або у зонах активних бойових дій.

Мета дослідження: визначення меж адаптації позитивних процесуальних зобов'язань держави за ст. 2 ЄКПЛ до надзвичайних обставин воєнного часу на основі практики Суду.

Стан опрацювання проблематики. Захист права на життя був предметом досліджень провідних вітчизняних (Р.В. Алямкін [1; с. 47–51], М.М. Гнатовський [2], М.В. Буроменський [3], О.В. Сенаторова [4; с. 208]) та зарубіжних (Akandji-Kombe J.-F. [5], Starmer K. [6; с. 157–180], Sudre F. [7; с. 363–384], William Schabas [8]) науковців. Позитивні зобов'язання держав у сфері прав людини досліджували Стоянова В. [9], Юдківська Г. [10], Христова Г. [11], Бадида А., Лемак В. [12; с. 245–253] та ін. Караман І. [13] та Розумовський О. [14; с. 141–145] аналізували специфіку застосування ст. 2 ЄКПЛ в умовах збройного конфлікту. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання адаптації процесуальних зобов'язань до умов активного збройного конфлікту, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Протягом своєї історії міжнародне право балансувало між визнанням абсолютних цінностей та необхідністю пошуку компромісів між державами. При цьому марно шукати силу права на життя у домовленостях держав чи консенсусі міжнародної спільноти. Договори можуть бути розірвані, консенсус – зруйнований, але право на життя не зникає навіть тоді, коли його брутально порушують, адже це право існує не тому, що держави погодились його визнавати, а тому що без нього неможливе існування людства [3; с. 191, 192; 15; с. 43–49].

Застосування ст. 2 ЄКПЛ не обмежується випадками, коли смерть вже настала, але також поширюється на виняткові ситуації, де існує серйозний ризик смерті для людини, що підкреслює превентивний характер захисту, передбаченого ЄКПЛ. Суд дає певну волю розсуду державам стосовно того чіс життя і коли саме захищається на їхніх територіях [13].

Ст. 2 ЄКПЛ лаконічно зазначає, що «*право кожного на життя охороняється законом*» [16], приховуючи за цими словами численні рішення Суду, які послідовно розвивали концепцію позитивних зобов'язань (*positive obligations*) держав, які мають не лише утримуватися від посягань на життя, але й активно захищати його [17; с. 175]. Система повітряної тривоги, мережа укриттів, евакуаційні плани, забезпечення медичною допомогою – все це елементи виконання позитивних зобов'язань щодо захисту права на життя, які вимагають розумних та належних заходів (*reasonable and appropriate measures*), які спрямовані на забезпечення та захист прав людини [11; с. 31].

Ж.-Ф. Аканджі-Комбе зосереджувався на розмежуванні негативних (вимога до держави утриматися від втручання в реалізацію прав людини, їх порушення відбувається через активну дію державних органів) та позитивних (необхідність активного втручання держави для захисту прав, а їхнє порушення, відповідно, є наслідком пасивності чи бездіяльності державних агентів) зобов'язань держави [5; с. 10, 11, 16, 17].

Позитивні зобов'язання держави за ст. 2 ЄКПЛ традиційно поділяються на матеріальні (субстантивні) (стосуються превентивних заходів захисту життя) та процесуальні (проведення ефективного розслідування). В умовах збройного конфлікту саме процесуальні зобов'язання набувають особливого значення, оскільки вони зберігають свою актуальність навіть тоді, коли виконання матеріальних зобов'язань стає об'єктивно ускладненим або неможливим. Суд послідовно розглядає питання процесуальних зобов'язань окремо від питання дотримання матеріального зобов'язання та у відповідних випадках встановлює окреме порушення ст. 2 з цієї підстави (*İlhan v. Turkey, Šilih v. Slovenia, Armani Da Silva v. the United Kingdom*).

У своїй практиці Суд сформував концепцію, згідно з якою позитивні зобов'язання держави не можуть бути об'єктивно неможливими або непропорційними її ресурсам, що відомо як «*неможливий або непропорційний тягар*» (*impossible or disproportionate burden*). Водночас від держави вимагається прояв «*належної старанності*» (*due diligence*) у докладанні всіх розумних зусиль для виконання цих зобов'язань [18; с. 3]. При цьому варто пам'ятати, що відповідно до формули, сформульованої у справі *Airey v. Ireland*, ЄКПЛ має на меті гарантувати «*не теоретичні та ілюзорні права, а права, які є практичними й ефективними*» [17; с. 179; 19; п. 24].

Аналогічний підхід спостерігається і в практиці інших регіональних механізмів захисту. Міжамериканський суд з прав людини визнає наявність позитивних зобов'язань держави, спираючись на положення Американської конвенції, що вимагають від держав поважати права і свободи людини та забезпечувати їхнє вільне і повне здійснення. Суд розрізняє три види позитивних зобов'язань: запобігати порушенням, адекватно реагувати на них та створювати умови для здійснення прав [17; с. 180]. Африканська комісія з прав людини і народів, своєю чергою, наголошує на обов'язку держав не лише визнавати права, а й вживати законодавчих та інших заходів для їх реалізації. Крім того, конкретні позитивні зобов'язання держав деталізовані у спеціальних міжнародних актах, таких як Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), Конвенція ООН про права дитини (1989) та Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006). Таким чином, позитивні зобов'язання держави вимагають від національних органів влади застосування усіх необхідних, тобто розумних і належних, засобів для гарантування, захисту та сприяння реалізації прав людини. До цих засобів належать не лише юридичні (наприклад, прийняття нормативно-правових актів), а й фактичні, тобто практичні [17; 181].

У рішенні про теракт у Беслані Суд підкреслив, що позитивне зобов'язання захищати життя «*може застосовуватися не тільки до ситуацій, пов'язаних з вимогою особистого захисту однієї або декількох осіб, заздалегідь визначених як потенційна мета смертоносного акту, але й у*

випадках, що піднімають питання про зобов'язання забезпечити загальний захист для суспільства» [20; п. 482].

У справі *Plaşcu and Others v. Moldova and Russia* Суд підкреслив, що навіть за надзвичайних обставин, включаючи збройний конфлікт, позитивні зобов'язання держави щодо захисту права на життя не припиняються [21; пп. 312, 313]. Визначальним стає не правомірність початку воєнних дій, а фактичний контроль над територією чи особами. Справа *Loizidou v. Turkey* встановила важливий прецедент щодо відповідальності держав за дії на територіях *de facto* під їх контролем [22; п. 52]. Суд постановив, що Туреччина несе відповідальність за порушення прав людини в Північному Кіпрі. Справа *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom* розширила цю доктрину на випадки військових операцій в Іраку, підтвердивши, що військовослужбовці можуть створювати зони юрисдикції навіть поза межами окупованих територій [23].

Щодо військовослужбовців, то держава несе низку позитивних зобов'язань (превентивних та процесуальних), які деталізують її відповідальність під час збройного конфлікту. Вона зобов'язана вживати всіх можливих заходів для запобігання ризикам для життя своїх військовослужбовців (наприклад, належне планування військових операцій; забезпечення необхідним озброєнням та амуніцією; організація ефективного навчання та тренувань, включаючи опанування навичок поведінки зі зброєю). Це обов'язок засобів, а не результату, тобто він вимагає від держави докладати максимальних зусиль, але не гарантує абсолютного уникнення втрат [13].

У справі *Varnava and Others v. Turkey* підкреслюється, що в рамках міжнародного збройного конфлікту держави несуть відповідальність за захист життя осіб, які не беруть участі у бойових діях. Цей обов'язок включає, зокрема, надання медичної допомоги пораненим. У разі загибелі або смерті учасників бойових дій від поранень, держава зобов'язана організувати збір і надати інформацію про їхню особу та долю. Держава також може дозволити таким органам, як Міжнародний комітет Червоного Хреста, виконувати ці функції [24; п. 185].

У разі загибелі військовослужбовців держава зобов'язана провести розслідування, наскільки це є можливим в умовах збройного конфлікту. Його мета – встановлення обставин події, ідентифікація загиблих та притягнення до відповідальності винних [13].

У справі *Georgia v. Russia (II)* попри встановлення відсутності юрисдикції щодо активної фази бойових дій, Суд визнав юрисдикцію росії стосовно зобов'язання провести ефективне розслідування цих подій. У рішенні відзначили невиконання росією процесуального зобов'язання щодо ефективного розслідування подій, що сталися як під час активної фази бойових дій, так і після їх припинення [25].

Щодо позитивних зобов'язань за ст. 2 ЄКПЛ у справах проти України варто відзначити справу «В'ячеславова та інші проти України» стосувалася трагічних подій в Одесі 02.05.2014. Суд констатував порушення ст. 2 ЄКПЛ через нездатність держави вжити всіх розумно очікуваних заходів для запобігання насильству та запізнення з рятуванням людей під час пожежі [26]. Крім того, відповідні питання піднімаються у низці комунікованих заяв проти України, зокрема «Єрмоленко проти України», де стверджується про неспроможність держави захистити життя співробітника міліції в Маріуполі, який загинув під час збройного нападу 09.05.2014 [27] та «Москалюк проти України», що стосується стверджуваного викрадення та вбивства військовослужбовцями сил територіальної оборони та браку ефективного розслідування [28].

Суд під час оцінки виконання державою своїх позитивних зобов'язань здійснює двокомпонентний аналіз, який включає перевірку належності оцінки загрози, здійсненої національними органами, та адекватності вжитих превентивних заходів. Як зазначено у справі *Osman v. the United Kingdom*, для доведення порушення заявнику достатньо показати, що державні органи не зробили «всього, чого від них можна було розумно очікувати» [29; пп. 115, 116]. Важливим елементом судового розгляду є принцип, за яким події оцінюються з точки зору того, що було відомо органам влади у відповідний момент, а не з мудрості ретроспективи (*Kurt v. Austria*). Зобов'язання вживати превентивних заходів не виникає, якщо державні органи не знали і не могли знати про існування реальної та негайної загрози (*Derenik Mkrtchyan and Gayane Mkrtchyan v. Armenia* (смерть дитини під час бійки без нагляду вчителя); *Tagiyeva v. Azerbaijan* (смертельне поранення письменника, якому раніше погрожували); *Fernandes de Oliveira v. Portugal* (самогубство в психіатричній клініці) [30; с. 9, 10]. Таким чином, відсутність обґрунтованих відомостей про загрозу – основний фактор, що звільняє державу від відповідальності за невиконання позитивного зобов'язання.

Для виникнення позитивного зобов'язання захищати життя від небезпеки з боку третіх осіб необхідно встановити, що державні органи «знали чи мали знати» про існування «реальної і негайної загрози» життю (*Mastromatteo v. Italy*; *Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom*). Суд так само підкреслює, що цей обов'язок є зобов'язанням щодо засобів, а не результату (*Kurt v. Austria*), тобто держава повинна вжити всіх розумно очікуваних заходів, але не може бути визнана відповідальною за порушення, якщо ці заходи, попри їхню належність, не змогли запобігти трагедії [30; с. 9, 10, 45].

Процедурне зобов'язання розслідувати порушення права на життя спрямоване на забезпечення «ефективного втілення внутрішнього законодавства, що охороняє право на життя» [31, п. 110; 22, п. 163]. Це положення підкреслює, що процедурні гарантії не є самоціллю, а служать інструментом реалізації матеріального права на життя через національні правові системи [32; пп. 153, 194].

У переважній більшості справ, де Суд розглядав скарги за процедурним аспектом ст. 2, смерть відбувалася в межах юрисдикції відповідної держави-учасниці. Це охоплює 3 основні категорії: смерть на національній території держави (*Rantsev v. Cyprus and Russia* – загибель особи сталася на території, що перебуває під повним суверенітетом та контролем держави); смерть в зоні ефективного контролю держави (*Adali v. Turkey*); смерть на транспортних засобах під юрисдикцією держави (*Bakanova v. Lithuania* – поширення юрисдикції на судна, що зареєстровані в державі або плавають/літають під її прапором). Суд також розглядав скарги за процедурним аспектом ст. 2, коли смерть сталася в нейтральній зоні або на території іншої держави, проте була спричинена через здійснення агентом відповідної держави владних повноважень (*Al-Skeini and Others v. the United Kingdom*, *Jaloud v. the Netherlands*, *Isaak v. Turkey*). В усіх зазначених випадках існував чіткий юрисдикційний зв'язок між померлими та відповідною державою для цілей ст. 1 ЄКПЛ.

У справах *O'Loughlin and Others* та *Cummins*, коли підозрювані втекли до Північної Ірландії, Суд не розглядав прямо питання сумісності *ratione loci* скарг проти Сполученого Королівства, але встановив загальні принципи щодо обов'язку розслідувати незаконні смерті, що сталися поза юрисдикцією відповідної держави. У справі *Cummins* Суд зазначив, що коли інцидент незаконного насильства, що призвів до загибелі людей, має транскордонні елементи, органи влади держави, до якої втекли винуватці та в якій можуть знаходитися докази злочину, можуть бути зобов'язані ст. 2 вжити ефективних заходів у цьому відношенні за необхідності з власної ініціативи [33; пп. 173, 181, 182].

У справі *Aliyeva and Aliyev v. Azerbaijan* скарга була подана батьками азербайджанського громадянина, який був убитий в Україні. На підставі угоди про взаємну правову допомогу між Україною та Азербайджаном справу було передано до Азербайджану, але азербайджанська влада припинила подальше провадження проти підозрюваних через брак доказів. Суд з власної ініціативи порушив питання своєї компетенції *ratione loci*, вважаючи, що «незалежно від того, де сталася смерть, оскільки Азербайджан взяв на себе зобов'язання проведення розслідування відповідно до Мінської конвенції 1993 року і погодився продовжити кримінальне розслідування, розпочате українською владою, він був зобов'язаний провести таке розслідування у відповідності з процедурним зобов'язанням за ст. 2» [34; пп. 56, 57]. Зобов'язання співпраці в рамках процедурного аспекту ст. 2 вимагає від держави добросовісно вичерпати всі можливості, доступні їй відповідно до застосовних міжнародних або наднаціональних інструментів щодо взаємної правової допомоги в кримінальних справах або згідно з міжнародним правом. Хоча Суд не компетентний оцінювати, чи дотримувалася держава своїх зобов'язань відповідно до таких угод, він повинен перевірити, чи були вичерпані можливості, передбачені цими угодами [33].

Там, де смерть, яка підлягає розслідуванню за ст. 2, відбувається в обставинах загального насильства, збройного конфлікту або повстання, перед слідчими можуть виникати перешкоди, а конкретні обмеження можуть змусити використовувати менш ефективні засоби розслідування або призвести до затримок. Суд виявляє більшу гнучкість щодо часових рамок проведення розслідування, визнаючи, що активні бойові дії можуть призвести до обґрунтованих затримок у розслідуванні. Форма розслідування може варіюватися залежно від обставин (в умовах збройного конфлікту це може означати необхідність адаптації традиційних слідчих методів до реалій воєнного часу). Проте незважаючи на складні умови безпеки, зобов'язання за ст. 2 передбачає, що навіть у важких умовах безпеки повинні бути вжиті всі розумні кроки для забезпечення проведення ефективного розслідування передбачуваних порушень права на життя (*Hanan v. Germany*; *Georgia v. Russia (II)*) [30; с. 45] («воно повинно мати здатність призвести до визначення того, чи

було спричинено смерть неправомірно, і, якщо так, до встановлення відповідальних та їхнього покарання» [24; п. 191]).

В умовах збройного конфлікту розслідування має відповідати таким критеріям: незалежність, доступ до інформації та можливість родичам жертви брати участь у процесі розслідування, своєчасність та оперативність (розслідування має проводитися без необґрунтованих затримок та з дотриманням розумних строків), можливість громадського контролю за ходом розслідування та його результатами [2; с. 8, 9].

Навіть в умовах збройного конфлікту розслідування повинно зберігати свою незалежність від осіб або органів, які можуть бути причетні до подій, що розслідуються. Це може вимагати створення спеціальних слідчих органів або залучення цивільних органів розслідування. Органи влади повинні діяти з власної ініціативи, як тільки справа потрапляє до їхньої уваги. Вони не можуть покладати ініціативу на родичів щодо подання формальної скарги або взяття на себе відповідальності за проведення будь-яких слідчих процедур [23; п. 165].

Право родичів на участь у розслідуванні зберігається і в умовах збройного конфлікту [8; с. 609–632.], хоча його реалізація може бути ускладнена безпековими міркуваннями. Держава повинна забезпечити баланс між правом на інформацію та вимогами безпеки. Результати розслідування повинні бути доступними громадськості [2; с. 8] у тій мірі, у якій це не суперечить вимогам національної безпеки. Суд визнає, що деякі аспекти розслідування можуть бути засекречені з міркувань безпеки, але загальні висновки повинні бути оприлюднені.

Одним із найскладніших аспектів виконання процесуальних зобов'язань у збройному конфлікті є питання співробітництва з ворожою стороною. Хоча Суд прямо не вимагає такого співробітництва, практика показує, що держави повинні використовувати всі доступні дипломатичні та правові механізми для отримання інформації, необхідної для ефективного розслідування [33; пп. 235, 236]. У випадках, коли доступ до місць подій або свідків контролюється ворожою стороною, держава повинна звертатися до міжнародних організацій, таких як Міжнародний комітет Червоного Хреста, або використовувати інші міжнародні механізми для отримання необхідної інформації. Особливо складною є ситуація, коли розслідування стосується подій, що відбулися на окупованій або недоступній території. У таких випадках держава повинна докласти всіх можливих зусиль у межах доступних їй засобів та методів [9; с. 168].

Висновки. Позитивні процесуальні зобов'язання держави за ст. 2 ЄКПЛ зберігають свою актуальність у збройному конфлікті, хоча їх виконання може бути значно ускладнене надзвичайними обставинами. ЄСПЛ застосовує реалістичний підхід до оцінки виконання цих зобов'язань, визнаючи об'єктивні обмеження, які створює збройний конфлікт. Ключовими принципами залишаються: ініціативність органів влади у проведенні розслідування, незалежність та ефективність розслідування, необхідність використання всіх розумно доступних засобів та методів, включаючи співробітництво з міжнародними організаціями та використання дипломатичних каналів. Держава не може повністю уникнути відповідальності за невиконання процесуальних зобов'язань, посиляючись на збройний конфлікт, але стандарт оцінки її дій адаптується до реалій воєнного часу. Це забезпечує баланс між необхідністю захисту права на життя та визнанням об'єктивних обмежень, що постають перед державою в надзвичайних обставинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алямкін Р.В. Міжнародно-правовий режим захисту прав людини під час внутрішніх збройних конфліктів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 6.
2. Гнатівський М.М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні: застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини: звіт. Київ, 2017.
3. Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М.В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006.
4. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О. О., Київ, 2018.
5. Akandji-Kombe J.-F. Types of positive obligation: the «procedural» and the «substantive». *Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights*. Council of Europe : Human rights handbooks, 2007.

6. Starmer K. Positive obligations under the Convention. *Understanding Human Rights Principles* / J. Jowell, J. Cooper (eds). Oxford: Hart Publishing, 2001.
7. Sudre F. Les «obligations positives» dans la jurisprudence européenne des droits de l'homme. *Revue trimestrielle des droits de l'homme*. 1995. Année 6, № 23.
8. Schabas W.A. Synergy or Fragmentation? International Criminal Law and the European Convention on Human Rights. *Journal of International Criminal Justice*. 2011. № 9.
9. Stoyanova V. Positive Obligations under the European Convention on Human Rights: Within and Beyond Boundaries. Oxford: Oxford University Press, 2023. DOI: 10.1093/oso/9780192888044.001.0001.
10. Yudkivska G. Territorial Jurisdiction and Positive Obligations of an Occupied State: Some Reflections on Evolving Issues Under Article 1 of the European Convention. *The ECHR and General International Law* / Anne van Aaken and Iulia Motoc eds. Oxford : Oxford University Press.
11. Христова Г. Конструкція зобов'язань держави у сфері прав людини: порівняльний аналіз міжнародних та європейських підходів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4.
12. Бадида А.Ю., Лемак В.В. Позитивні зобов'язання держави в контексті розуміння прав людини. *Публічне право*. 2017. № 2.
13. Караман І. Право на життя у світлі статті 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Вища школа адвокатури*. URL: <https://surl.li/neltkq> (дата звернення: 28.07.2025).
14. Розумовський О.С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 70.
15. Федорова А.Л. Право на життя як невід'ємне природне право людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Вип. 2(83) (ч. II).
16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ від 04.11.1950. *Верховна Рада України*. 1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 02.06.2025).
17. Разметаєва Ю.С. Доктрина та практика захисту прав людини: навчальний посібник. Київ, Видавництво «ФОП Голембовська О.О.», 2018.
18. Христова Г.О. Про позитивні зобов'язання держави в умовах збройного конфлікту та тимчасової втрати контролю над частиною своєї території. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2 (89).
19. Airey v. Ireland: judgment of 09.10.1979, no. 6289/73.
20. Tagayeva and Others v. Russia: judgment of 13.04.2017, no. 26562/07 and 6 other applications.
21. Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia: judgment of 08.07.2004, no. 48787/99.
22. Loizidou v. Turkey: judgment of 18.12.1996, no. 15318/89.
23. Al-Skeini and Others v. the United Kingdom: judgment of 07.07.2011, no. 55721/07.
24. Varnava and Others v. Turkey: judgment of 18.09.2009, nos. 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90, 16073/90.
25. Georgia v. Russia (II): judgment of 21.01.2021, no. 38263/08.
26. Vyacheslavova and Others v. Ukraine: judgment of 13.03.2025, no. 39553/16 and 6 others.
27. Application no. 26256/21 «Yermolenko v. Ukraine» lodged on 29.04.2021, communicated on 23.02.2024.
28. Application no. 29947/17 «Moskalyuk v. Ukraine» lodged on 12.04.2017, communicated on 04.04.2024.
29. Osman v. the United Kingdom: judgment of 28.10.1998, no. 87/1997/871/1083.
30. Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights. Strasbourg: European Court of Human Rights, 2025.
31. Nachova and Others v. Bulgaria: judgment of 06.07.2005, nos. 43577/98 and 43579/98.
32. Silih v. Slovenia: judgment of 09.04.2009, no. 71463/01.
33. Güzelyurtlu and Others v. Cyprus and Turkey: judgment of 29.01.2019, no. 36925/07.
34. Aliyeva and Aliyev v. Azerbaijan: judgment of 31.07.2014, no. 35587/08.